

SZEGEGYHÁZ

MEZŐ ANDRÁS

A magyar helységnévadás roppant változatos lehetőségei között mindenkor számottevő motivációs tényező volt a település valamely építménye, az ősfoglaló, elsőként megtelepedő *háza, laka, szállása, az ott épült vár, földvár, lakótorony* stb. Az építmények sorában mind az egyének, mind pedig a helységet alkotó közösség számára különleges jelentősége volt a templomnak: itt ajánlották az eredendő bűnben megszületett gyermekeket az égiek oltalmába, itt vallották meg vétkeiket, s bizakodhattak az ezektől való megtisztulásban, haláluk után a templomba vagy a templom köré temetkeztek. A templom mint építmény önmagában is feltűnő jelensége volt a tájnak, a falunak. Méretét úgy kellett meghatározni, hogy képes legyen befogadni a hozzátartozó gyülekezetet, az építéséhez fölhasznált anyagokat meg kellett válogatni, hogy biztosítsák az építmény tartósságát. A felszínből kiemelkedő pontokra helyezték, ezért akár mint magányos épületek a falvak határában, akár mint házak fölé emelkedő tornyos vagy torony nélküli alakzatok messzire látszottak, így számos sajátosságuk mutatkozott alkalmasnak elnevezésükre, s különböző utakon-módokon megvolt a lehetősége annak, hogy nevük átvonódjon a környékükön kialakult településekre.

Az egykori Magyarországon két település is viselte a *Szegegyház* nevet. Az egyiket megváltozott néven, a másikat községi önállóságát veszítve ma is megtaláljuk. 1476-ban a Maróthi család birtokaként tűnik fel egy *Zegegyház* nevű falu (OL. U. et C. Fasc. 87. No. 83), amely Csánki szerint (I, 683) előfordul a Csongrád megyei 1520–22. évi tizedlajstromokban is: *Zekeghaz, Zegheghaz*. A dézsmajegyzékek feldolgozója, Szabó István azonban a jelek szerint nem találkozott vele, mert csupán a Bodrog megyei *Walfer* faluból való *Matheus Eghazzegi* jobbágy neve kapcsán írja, hogy „Csongrád megyében volt *Szegegyház* nevű falu” (MNyTK. 86. sz. 67). Egy adat szerint 1543-ban a kalocsai érseki urbáriumban már a *Szekity* névforma szerepel (Borovszky szerk.: Bács-Bodrog vm. 150), amely a helység szerb-horvát neveként megmaradt 1947-ig (vö. Marković: ImVojv. 107). Ekkor hivatalosan a *Lovćenac* nevet kapta (uo.). A Délvidéknek a töröktől való felszabadítása után az ide és a környékre betelepült magyarság a szerb-horvát *Szekity*-re visszavezethető jelentésbeli adaptációs (népetimológiás) *Szeghegy* nevet formálta meg számára (vö. Mező, HivHn. 57), s ezt viseli első adatolásától, 1799-től (Vályi I, 341) napjainkig. — A másik *Szegegyház* Szabolcs megyében volt, és Újfehértó határában ma is őrzi az emlékét a *Kisszegegyháza*

és *Nagyszelegyháza* lakott hely (vö. pl. Magyarország földrajzinév-tára II. Szabolcs-Szatmár megye, Bp., 1981. 54 és térkép). Adatai a XV. század második felétől tűnnek fel, de alig másfél évszázad múlva önállóságát végképp elveszíti: 1463: *Zekehaz* pred. [így!], 1492: *Zelegyhaza* poss. (Csánki I, 525). A dikális összeírásokban 1543 és 1582 között életerős falunak mutatkozik, ahol 16–20 adózásra képes porta van, s ahol további számos olyan jobbágyháztartást is nyilvántartanak, amely mentesül a rovásadó alól (vö. OL. Filmtár 1649–1650. doboz). 1588-ban azonban már ideiglenes pusztulásáról panaszkodnak: *Ezt ez elmúlt tele(n) Rablottak el Karatzon elot ket hetvel Vjth az Poganj el benne 62 Embert* (SzabÁllLevt. Fasc. 9. No. 16. 1588).

A *Szelegyház* helynevek magyarozatára eddig két elgondolás születt. Az időrend miatt előbb a saját véleményemet kell idéznem, amely 1972-ben kapott nyilvánosságot: „Korábbi neve bizonyára *Szeg* volt, s az *egyház* utótag a templomos település pusztulása után került a névhez (vö. *Nyíregyháza*)” (SzabSzatm. 132). E nézetemet a kifejtés idejében alapvetően az befolyásolta, hogy a szabolcsi *Szelegyház* környékén több olyan település akad, amely nevében — legalább időlegesen — hordozta a másodlagos *-egyház* elemet (pl. *Sima* > *Simaegyház*, *Dorog* > *Dorogegyház*, *Vid* > *Videgyház*), amelyet aztán véglegesen mégis elhagyott.

A másik magyarozatot Kiss Lajos adta elő a bácskai *Szeghegy* névcikkében: „Az elsődleges *Szelegyház* névalak a m. *szeg* ‘sarok, szöglet, zug’ és *egyház* ‘templom’ fn.-nek az összetétele. Azzal kapcsolatos, hogy a falu temploma egy szögletben épült. (Vö. *Dombegyház* szócikkével.)” (FNESz.⁴ II, 539.)

Úgy vélem, hogy e két, egyaránt védhető magyarozat mellett számolnunk kell egy harmadik lehetőséggel is.

A középkori templomok megnevezésében jelentős motivációs tényező volt a falazat színe, s ez némely esetben a fal anyagára való vonatkozást is tartalmazhatott. Az ország területén mintegy 25 *Fejéregyház* helynévre vannak adataink, amelyek nagy szétszórtságban fordulnak elő Pozsony vármegyétől az erdélyi Fehér vármegyéig, Valkó vármegyétől Máramarosig. A *Veresegyház*-ak száma is megközelíti a huszat. Volt ezeken kívül egy *Piros-egyház*, egy *Feketeegyház* és öt *Hímeseegyház* is. Az utóbbiakkal kapcsolatban fölvethető, hogy esetleg a mázas téglák felhasználásával készült mintás falazat volt a névadó; a fal e módon való díszítése jól szemlélhető a baktalórántházi műemléktemplomon.

Nem lehetetlen, hogy a két *Szelegyház* is a templom falának színére utaló helynevek körébe tartozik, s előtagja azonos a *szög*¹ (vö. TESz.) színnévvel, amely talán az ősi örökségből való a vele etimológiailag összefüggő *szőke* melléknévvel együtt (vö. MSzFE.).

Belátom, hogy ezt a lehetőséget éppoly nehéz bizonyítani, mint a másik két említett magyarázatot. Megfontolásra a következők kínálkoznak: — 1. A *szeg* 'sarok, szöglet, zug' helynévi alapelem (vö. OklSz.), illetőleg ennek 'éles folyókanyar' jelentésű változata (vö. Inczeffi; NytudÉrt. 22. sz. 84–5) mind a régiségben, mind pedig a jelenkori földrajzi névi anyagban tömegesen fordul elő, vö. 1193: *Inde ad celeu ceg*, 1203/254: *Berucscig*, *Nayrscig*, 1211: *Aroc-zeg*, *Beruczegu* stb. (OklSz.). Logikailag nehezen érthető, hogy ugyanezt az elemet ugyanilyen jelentéssel helynévi differenciáló funkcióban alkalmazza ugyanaz a névalkotó közösség. Valóban, az OklSz. a megkülönböztető helyzetben levő *szeg*-ekre mindössze a következő példákat tartalmazza: 1200 k.: *Zeguholmu*, 1211: *Zegthelegu*, 1240: *Seghatar*, 1288: *Zegfeu* (ebben alapelemként is felfogható), 1308: *Zugliget*, 1328: *Zugligeth*, *Seguagas* (?-lel), 1332: *Zeghatar*, 1346: *Zeghatar*, 1409: *Sewghatar*, 1412: *Silum Zewgerde*, 1460: *Zekhalom* (?-lel), 1470: *Zewgreth*. Úgy vélem, hogy ez utóbbi helynevekben a *szeg* 'sarok, szöglet, zug' figyelembevételével mellett számolni kell a *szeg* ~ *szög* 'barna, gesztenyebarna, sárgásbarna' melléknév alkalmazásával is. — 2. A földrajzi nevek jelzői elemének nemcsak minősítés lehet a funkciója, hanem ezzel együtt a differenciálás, a szembeállítás is. Így alkalmasint az egymásra vonatkozás mozzanata is fölvethető, ha kis távolságra több színnévi előtagú templomnévről (és ebből alakult helységnévről) szerzünk tudomást. A szabolcsi *Szegedyház*-tól nem lehetett messze *Fejéregyház* (amelynek azonban a pontos helyét nem ismerjük, vö. KállayLevt. 1981. reg.). Bácsban pedig közvetlenül *Szegedyház* mellett helyezkedett el *Feketeegyház* (> *Feketics* > *Bácsfeketehegy*) és *Veresegyház* (> *Verusics*), sőt a közelében volt még egy *Fejéregyház* is. — 3. A színnévi magyarázatot támogatja, hogy a *szög*¹ színnév etimológiai párjával, a *szőke* melléknévvel szintén keletkezett templomnév. 1368. október 2-án kelt az az oklevél, amelyben a Pest megyei *Chegled* birtok határjárása során határpontként említik a *Zewkeeghaz* nevű összedőlt kőtemplomot (Bártfai 394. reg., Bakács, Pest m. 851. reg.). Ugyanerről a templomról van szó 1412. szept. 20-án is, amikor az óbudai apácák nevében tiltják a királyt a Cegléd területén levő *Zeukeeghaz* nevű birtok, illetve prédiom adományozásától (Bakács i. m. 1272. reg.).